

Іванова Валерія Валентинівна,

студентка 4 курсу факультету історії та географії Полтавського національного педагогічного університету імені В.Г. Короленка (Полтава, Україна);

Бабенко Людмила Леонідівна,

докторка історичних наук, професорка, завідувачка кафедри історії України Полтавського національного педагогічного університету імені В.Г. Короленка (Полтава, Україна)

**Провідні галузі народних промислів Полтавщини
XIX – початку XX століття**

На Полтавщині, як і на всій території Наддніпрянщини, у другій чверті XIX ст. розпочався промисловий переворот. Поступово долався економічний ізоляціонізм середньовічного натурального господарства, складались економічні умови формування української модерної нації. У першій третині XIX ст. більшість підприємств України становили міські та сільські кустарні промисли, мануфактури, засновані на ручній техніці та примусовій праці кріпаків. Кустарне виробництво орієнтувалось на невизначений ринок, а кустар був водночас підприємцем і виробником. Ремісничє виробництво існувало завдяки замовленням і за рахунок замовника. Ремісник докладав лише свою працю та власний інструмент. Кустарна промисловість була пов'язана з наявністю сировини та безпосереднім впливом докiлля. Важливим спонукальним чинником до занять кустарництвом ставала втрата зв'язку із землеробством у процесі поглиблення майнового розшарування селянства [1, с. 19-20]. Існувало два види мануфактур – кріпосницька та капіталістична. У свою чергу кріпосницька мануфактура підрозділялася на вотчинну та посесійну.

Поволі розвивалися ремесла. Як зазначає А. Богданович – вже на початку XIX століття в повітових містах працювало близько 3000 ремісників: шевців, кравців, шапошників, столярів, мідників та інших. Значна частина селян, не пориваючи із землеробством, займалась різними промислами: в Зіньківському й Гадяцькому повітах, наприклад, – чинбарством та чоботарством, у Полтавському – бондарським промислом, у Миргородському – виготовленням коліс; в Опішні виробляли глиняний посуд, а в Решетилівці обробляли смушки [2, с. 85]. Значну частину продукції продавали часто на досить віддалених ринках. Так, грунські колісники відправляли свої вироби в Кременчук і Полтаву; решетилівські смушки через скупників та оптових торговців

потрапляли не тільки на найбільші російські ярмарки, а навіть і за кордон. Значну питому вагу в господарстві мало гуральництво. Горілчані заводи були майже в кожному поміщицькому маєтку. Вартість продукції гуралень значно перевищувала вартість продукції всіх інших промислових підприємств губернії.

У дореформенному селянському господарстві Полтавського краю були поширені домашні промисли й ремесла: ними займались більше 23 тис. осіб, переважно козаків і селян. Усталеним заняттям жінок та дівчат залишалося прядіння, ткацтво, вишивка й в'язання. Основною прядильною сировиною були вовна, конопля й льон. Пряли нитки вручну за допомогою веретена. Механічним ткацьким знаряддя був верстат спочатку вертикального, потім горизонтального типу. Ткацькі верстати були у кожній селянській хаті. Вироблялися тканини для одягу інтер'єру житла і господарських потреб. Части́н; виробів виготовлялася на замовлення і на продаж. З розвитком мануфактурного виробництва промислові тканини поступово стали витіснити домоткані народні [3, с. 44].

Важливою галуззю народного ткацтва було також килимарство. На Полтавщині виготовляли килими переважно з рослинним орнаментом. Обробка лляного, конопляного волокна та вовни і виготовлення з них тканин – невід'ємна частина домашніх занять кожної селянської родини. Найпоширенішим домашнім промислом було вирощування толокняних культур – льону та конопель. Сам процес обробки льону та конопель досить довгий та трудомісткий. Рослини виривали з корінням, просушували на полі, в'язали, везли на господарський двір, вимолочували зерно, вимочували, висушували. Восени після закінчення господарських робіт стебла конопель, льону м'яли, тіпали, тобто відділяли волокно від костриці.

Для підготовки прядива використовували терлицю та дротяну щітку. Витіпане, витерте та вичесане прядиво складалось в повісла «куклою», «каблучкою», «козлом» [7]. Лляне та конопляне волокно поділяли на кілька сортів. З першого сорту волокна конопляного, чисто вичесаного, прядені нитки використовували для вироблення переднього полотна, з другого сорту – на полотно начесне, а третього на згрібне. З найгіршого сорту (клоків) пряли грубі нитки, з яких виробляли міхи, плаhti для щоденного вживання у селянському господарстві. Натомість лляне прядиво пряли дуже

старанно. З найтонших ниток ткали полотно для святкового одягу. Килими ткали переважно козаки, міщани, а також селяни-кріпаки у поміщицьких майстернях Золотоніського, Кременчуцького, Полтавського, Для панських палаців виготовлялися вишукані дорогі вироби. Ціни килимових виробів, що експонувалися на сільськогосподарській виставці 1837 р. в Полтаві, досягали кількесот рублів, а килим поміщиці Васильчикової коштував 3000 руб. (для порівняння: сума грошового оброку складала тоді 2 руб. на рік) [3, с. 50].

Окрім домівок, вишиванням, включаючи гаптування, займалися в поміщицьких та монастирських майстернях. Вишивкою оздоблювали одяг і тканини для обладнання житла. Для полтавських вишивок характерні геометричні та рослинні мотиви. В'язали вручну гачком і спицями.

У домашніх умовах виготовлялися різноманітні шкіряні вироби. Існували такі промисли, як чинбарство, лимарство, шевство, кушнірство.

На базі сировини, яку давало тваринництво, в краї розвинувся смушковий промисел. Особливого поширення він набув у Полтавському, Кобеляцькому, Миргородському повітах.

Найважливішим і найпоширенішим ремеслом, пов'язаним із обробкою заліза, було ковальство. Кузні функціонували майже в кожному селі, розташовуючись, як правило, на околиці. Вони були також місцем зібрань чоловіків, своєрідним клубом.

Теслярство – один із найбільш масових деревообробних промислів; зведення житлових та інших споруд, господарських будівель тощо. Зрубані дерева обтесували здебільшого вручну різного виду сокирами й розпилювали на колоди. Уздовж колод знизу долотами видовбували поздовжні пази, а по кінцях – зарубки. За допомогою простого, але ефективного знаряддя – драчки – колоди щільно з'єднували у зруб.

Так будували водяні млини та вітряки, зводили церкви, монастирі та інші монументальні споруди. Традиції народного теслярства і до сьогодні зберігаються у сільському будівництві.

Столярство – вид деревообробного промислу; виготовлення хатнього начиння – лав, ослонів, скринь, столів, табуреток та стільців, мисників, ліжок, а також віконних рам та рамок для вуликів, дерев'яних частин борін та плугів тощо [4, с. 214].

Серед інструменту полтавських столярів було багато давніх знарядь – сокира, тесло, стамеска, молоток, свердло. Пізніше він поповнився столярним верстатом, рубанком, фуганком. Округлі вироби (колони для церков і ганків, деталі прядок, веретена, дитячі іграшки) столяри виточували на найпростішому токарному верстаті (коло-воротці). Для вимірювань застосовували розміряч, косинець, отримач. Із появою на дерев'яних виробах залізних деталей з'явилися різного діаметра гайкові ключі.

Мистецтво багатьох українських столярів досягало справжньої віртуозності. Велика увага приділялася оздобленню виробів дерев'яними розетками, хрестами, квітками та іншими візерунками. Особливо ретельно ставилися столяри до орнаментування скринь, що призначалися для зберігання посагу і стояли в хаті на чільному місці.

Стельмаство – деревообробний промисел, пов'язаний з виготовленням транспортних засобів – возів і саней, а також коліс, полоззя, дуг тощо. Крім традиційного столярного інструмента, стельмахи широко користувалися вже згаданою коловороткою (звичайно при виготовленні округлих ступиць). Специфіка стельмаства полягала й у тому, що матеріал для гнуття ободів, дуг, полоззя заздалегідь розпарювали у спеціальному приміщенні – парні. Воно являло собою невелику зрубну землянку з подвійними засипаними піском стінами, піччю, над якою встановлювався чан з водою, димарем, а також отвором для виходу пари. Відомий був і давніший різновид парні: так звана суха парня – неглибока яма з вогнищем, що курилося, покрита дерном, зверху якого клали підібраний для гнуття матеріал [6, с. 84].

Ще одним видом народних промислів було плетіння – кустарний промисел з виготовлення господарсько-побутових та художніх виробів з різноманітної еластичної сировини. В Україні воно має багаті й давні традиції. Як сировину для плетіння використовували лозу, кору певних дерев, насамперед молоді липи (лико) та берези (береста, луб), верболіз, хвойну та дубову скіпку, коріння ялини, сосни тощо. Із дранки – тонких фанероподібних дощечок, які відщеплювали від товстих колод, ретельно обстругували і розпарювали у печі, гнули короби для сівби – сіяники. З вужчих і тонших смужок дранки, дуба, лика плели різноманітні кошелі та кошики.

Отже, ми проаналізували провідні галузі народних промислів Полтавщини ХІХ – початку ХХ століття та визначили, що до основних промислів краю належали – гончарство, килимарство, ткацтво, вишивка, чумацький промисел, також розвитку набув смушковий промисел (основні центри – Решетилівка, Кобеляки). Центрами дерево обробітку були повіти – Зінківський, Лохвицький, Полтавський. Поширення набуло ковальство, теслярство. Особливе місце в господарському комплексі регіону займало – гончарство, центрами якого були – Опіяшня, Хомутець, Глинськ, Постава-мука, Білики. Гончарні вироби активно експортувалися, продавалися на місцевих та імперських ярмарках. Центром килимарства стала решетилівка.

Список використаних джерел

1. Довжук І. Економіка Наддніпрянської України у першій половині ХІХ ст.: соціально-економічні зміни. Історичні і політологічні дослідження. 2018. № 1. С. 19-33.
2. Богданович А.В. Сборник сведений о Полтавской губернии. Полтава, 1877. С.84-88.
3. Слабченко М.Є. Матеріали до соціально-економічної історії України ХІХ ст. Харків: Держвидав України, 1927. 276 с.
4. Мікула Н. Кластер народних промислів у підвищенні міжнародної конкурентоспроможності регіону. *Міжнародна економічна політика*. 2010. №2. С. 211-235.
5. Лановик Б.Д., Матисякевич З.М. Економічна історія України і світу. Київ: Вікар, 2004. 486 с.
6. Бунякіна Т. Художні ремесла та промисли Полтавщини. URL: <http://histpol.pl.ua/ru/biblioteka/ukazatel-po-nazvaniyam?id=8116>
7. Промисли й ремесла Полтавщини. URL: <http://history-poltava.org.ua/?p=16886>

* * *